

Алла Сенчило

З ІСТОРІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНИЙ ОСВІТНИЙ ПРОСТІР

Нині в освіті України часто вживається поняття «критичне мислення», яке стає життєвою необхідністю, що допоможе вистояти і перемогти в умовах інформаційного та постінформаційного суспільства. Оскільки все більше поширюються зв'язки між українськими і зарубіжними освітніми школами, усе частіше впроваджуються інноваційні методи, нові освітні проекти, навчальні курси, навіть освітні програми, які підтримуються міжнародними організаціями. Сюди належить і технологія розвитку критичного мислення (ЧПКМ), розроблена американськими вченими Куртом Мередітом, Джеані Стілом, Чарльзом Темплом та Скотом Вальтером.

У даній статті з'ясовується сутність, структура та ознаки критичного мислення. Для цього необхідно зрозуміти сам процес мислення. До визначення цього терміна вчені підходять по-різному. А.В. Петровський зазначає, що мислення – це соціально обумовлений, нерозривно пов'язаний процес пошуку та відкриттів суттєво нового, процес опосередкованого та узагальненого відображення дійсності в ході її аналізу та синтезу.

В.А. Крутецький визначає це поняття так: «Мислення – вищий пізнавальний психічний процес. Це пізнання загальних суттєвих властивостей предметів і явищ, пізнання зв'язків і відношень, що існують між ними» [1, 3]. Крім психології, поняттям «мислення» оперують і в інших галузях науки. Філософія розглядає питання відношення мислення до буття, можливості і шляхи пізнання навколишньої дійсності. Фізіологія виходить із того, що мислення, як і інші психологічні функції, є результатом діяльності мозку, тому вивчає роботу, будову головного мозку. Кібернетика розглядає мислення з точки зору закономірностей процесів управління і переробки інформації, вивчає шляхи технічного моделювання мислительних операцій у формі штучного мозку. Діалектична логіка показує, як розвивається мислення понятійне, наукове, яке відображає в поняттях предмет, що існує незалежно від свідомості і волі особистості. Формальна логіка вивчає закони правильного раціонального мислення, основи його форм. У педагогічній літературі критичність розглядається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності, у процесі якої відбувається оцінювання роботи, думок, вироблених гіпотез, шляхів їх доведення тощо.

Мислення кожної людини індивідуальне і формується у процесі її власної пізнавальної активності і відповідно залежить від рівня пізнання, якого досягло суспільство на даному етапі свого розвитку, характеру та

умов пізнання, психічних особливостей самої людини. Тому мислення в широкому розумінні трактується як усвідомлення своєї свідомості. Воно може відбуватися двома способами:

- за рахунок рефлексії (виходу за межі контуру свідомості; при цьому втрачається флекція – почуття, емоції, переживання);
- за рахунок інверсії (перетворення зовнішнього контуру у внутрішній і навпаки; при цьому виникає співпереживання, емпатія, співчуття).

Критичне мислення в психології пов'язують із першим способом мислення, оскільки він забезпечує самовизначення суб'єкта.

В українському освітньому просторі критичне мислення реалізується у двох контекстах. Сутність першого полягає в тому, щоб навчити молоде покоління аргументувати свої думки, відстоювати власні погляди. Ідея наступного полягає в умінні протидіяти різним видам маніпуляції. Перші згадки про критичне мислення пов'язують із дослідженням асоціації американських філософів (АФА), яка зацікавилася критичним мисленням як метою освіти. Оскільки філософія має ресурси для розвитку різних методик, то АФА скликала конференцію (весна 1985 рік), яка мала об'єднати різні асоціації (АФА, американську католицьку організацію, асоціацію з нагляду та розробки навчальних планів) для створення методичної бази та інших складових критичного мислення. Вже в середині 80-х років критичне мислення отримало офіційне визнання як навчальна дисципліна, незважаючи на різні суперечності і впроваджується в американських навчальних закладах (інститут критичного мислення Institute for Critical Thinking at Montclair State University), де елементи критичного мислення викладаються інтегровано («сквозное критическое мышление»). Вчені зарубіжних вузів співпрацюють з Українськими асоціаціями, допомагаючи використовувати у професійній діяльності елементи критичного мислення, хоча і вважають, що критичне мислення для України є «білою плямою». Видаються різного виду експериментальні навчальні посібники з критичного мислення, проводяться стимулюючі лекції (Т. Закиданського – Канада на семінарі «Трансформація гуманітарної освіти в Україні (Харків, ХТБФ) за підтримки українського фонду «Відродження»).

На початку 2001 року О.В. Лавріненко презентував курс критичного мислення на об'єднаному засіданні Північно-Східного наукового центру НАН України і Ради ректорів харківських вузів, що відбулася за головуванням віце-прем'єр-міністра України В.П. Семиноженка. Ця презентація знайшла повне розуміння і підтримку.

Оригінальний курс критичного мислення викладає у Києво-Могилянській академії член-кореспондент НАН України професор М.В. Попович. На рівні середньої освіти цікавим є досвід столичного Науково-методичного центру «Інтелект». З 1998 року цей центр здійснює

міжнародний проект «Читання й письмо для розвитку критичного мислення». Крім Харкова і Києва, критичне мислення адаптується у Кіровограді. Так, науковці й педагоги Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка у співпраці з колегами з Університету М. Монтклер (США) провели III Міжнародну науково-практичну конференцію «Демократія й освіта» (Київ, червень 2001). Працювала окрема секція «Критичне мислення й демократія», тематика якої обговорювалась на пленарному засіданні.

Більшість дослідників вважають основоположником сучасних традицій критичного мислення американського вченого Дж. Дьюї, якому належить твердження, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не просто у наданні інформації учням, а в тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення.

Згадки про критичне мислення знаходять ще в роботах таких мислителів, як Ф. Аквінський, Арістотель, Платон, Б. Рассел. Дж. Дьюї спочатку використовував поняття «рефлексивне мислення», а от уже в подальших працях – критичне мислення. «Сутність критичного мислення є у призупиненій оцінці; та сенс цього призупинення у запиті для визначення природи проблеми перед подальшими діями у спробі вирішення цієї проблеми. Це, більше ніж інші речі, перетворює звичайний умовивід в обґрунтований логічний умовивід, поспішні висновки у сталі доведення» [2, 2].

Знаходять постулати для сучасного розуміння критичного мислення і у працях Б. Блума («Таксокоманія Блума»), де визначено шість рівнів інтелектуальної поведінки. Досліджували критичне мислення і інші вчені. Принципи та закономірності функціонування критичного мислення в контексті загальних розумових здібностей розглядали В. Біблер,

А. Брушлинський, М. Вейтгеймер, Д. Вількеєв, Дж. Гілфорд, І. Ільясов, З. Калмикова, І. Лернер, О. Лук, О. Матюшкін, М. Махмутов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, О. Тихомиров, В. Шубинський та інші. Значення критичності в структурі особистості – Т. Бізенков, П. Блонський, С. Рубінштейн, Б. Теплов. Формуванню критичності у навчальній діяльності та оволодінню контрольної оцінної діяльністю – Ш. Амонашвілі, С. Векслер, В. Казаков, В. Крутецький, Г. Липкіна, Л. Рибак, В. Синельников, О. Тихомиров.

Аналізуючи дослідження різних науковців єдиного спільного визначення поняття «критичного мислення» ми не знайшли. М. Ямщикова подає такі дефініції цього поняття:

– «вміння аналізувати факти, продукувати та організовувати ідеї, захищати думки, робити порівняння, будувати логічні умовиводи, оцінювати аргументи та розв'язувати проблеми» (P. Chance, 1986);

– «спосіб розмірковування, який потребує адекватної підтримки вірувань та небажання бути переконаним без належного обґрунтування»

(С. Тама, 1989);

– «пристосування аналітичного мислення з метою оцінки прочитаного» (М. Нікей, 1990);

– «активний, систематичний процес розуміння та оцінювання аргументів. Аргументом є твердження про властивості певного об'єкту або відношення між двома та більше об'єктами, підтвердження або спростування твердження. Людина, яка мислить критично, визнає, що немає простого правильного шляху для того, щоб зрозуміти та оцінити аргументи, і не всі спроби будуть успішними» (Р. Мейер, Ф. Гудчілд, 1991);

– «інтелектуальний організований процес активної та вмілої концептуалізації, застосування, аналізу, синтезу та оцінювання інформації, отриманої або згенерованої завдяки спостереженню, у ролі провідника до переконань та дій» (М. Скривер, Р. Пол, 1992);

– «доцільні рефлексивні роздуми, сфокусовані на визначенні чому вірити та що робити» (Р. Енніс, 1992);

– «організована розумова діяльність з оцінки аргументів чи тверджень та прийняття рішення, яке може супроводжувати розвиток уподобань і визначення необхідних дій» (В. Нуйт, 1998) [3, 2].

Вітчизняні вчені дають визначення критичного мислення у «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні»: «Критичне мислення – здатність особистості долати в собі схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу, вміння аналізувати ту чи іншу проблему, користуватися інформацією з різних джерел, відрізняючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього, логічний умовивід від упередженого припущення чи забобону. Це вміння людини адекватно визначати причини й передумови наявних в її житті проблем, готовність докласти зусиль для їх практичного подолання» [1, 3].

Отже, більшість визначень ґрунтується на характеристиках, що тією чи іншою мірою пов'язані з такими якостями мислення, як аналітичність (оцінювання проблеми з різних боків, визначення причин її виникнення та ін.), свідомість (відповідальність за результати мислення, постійне прагнення покращення), обґрунтованість (на підставі доказів та чітких критеріїв), гнучкість (розуміння динамічності оточення), об'єктивність (вміння відрізнити роздуми від фактів).

Як вид критичне мислення має свої ознаки, показники, риси.

Є. Бінкер, Є. Мартін, Р. Пол виділяють такі основні показники критичного мислення:

– афективні (самостійність мислення, розуміння агоцентричних і соціоцентричних мотивів, утримання від поспішливих суджень, сміливість мислення, добросовісність мислення);

– макрокогнітивні (співставлення аналогічних ситуацій, розробка оціночних критеріїв, вироблення конкретних рішень, розгляд питань з різних сторін);

– мікрокогнітивні (співставлення, аналіз та оцінка висловлювань, уміння бачити протиріччя).

Девід Клустер визначає такі ознаки критичного мислення: самостійність, наявність бази знань, вміння формулювати проблему, аргументованій та соціальний характер мислення.

А. Шуман виділяє такі властивості критичного мислення: систематичність; комплексність; послідовність у судженнях, застосування правильних висновків; мультиперспективність, тобто схеми критичного мислення можна наповнювати будь-яким змістом; метакогнітивність (наявність рефлексії); багаторівневість; доступність.

Дослідники з університету м. Юта (США) Х. Вернон, Д. Іон. І. Норман узагальнюють думки різних вчених про критичне мислення. За їх твердженнями критичне мислення зводиться до таких основних рис:

- використання наукових методів, які акцентують увагу на доведенні і характері гіпотез;
- звиток до спостережливості, цікавості, бажання критикувати, аналізувати;
- використання законів і принципів логіки.

Часто зустрічається поруч з критичним мисленням поняття «рефлексії» (вміння аналізувати і з аналізу здобувати щось нове). Аналізуючи роботи різних науковців, можемо сказати, що критичне мислення носить рефлексивний характер і має відношення до спілкування, психології особистості. Воно пов'язане не тільки з пізнавальною(когнітивною), але й з мотиваційною сферою, із самосвідомістю. Одна з рис критичного мислення – трансцендентальна рефлексія, яка вимагає від мислячого суб'єкта самозвіту. Дж. Дьюї також пов'язує рефлексію і критичність мислення говорячи, що рефлексія поєднує принципи індукції та дедукції.

За характером виконуваних завдань мислення поділяють на такі види (дихотомічна класифікація):

- теоретичне/практичне;
- творче/критичне.

У цій дихтології творче розглядається як альтернатива критичному мисленню. Ці два види мислення виділені і в працях американських психологів: Г. Ліндсея, К. Хама, Р. Томпсона. Творче – це мислення результатом якого є відкриття принципово нового чи удосконаленого вирішення того чи іншого завдання. Критичне мислення являє собою перевірку запропонованих рішень з метою визначення області їхнього можливого застосування. Творче спрямоване на створення нових ідей, а критичне виявляє неточності, аналізує їх. Для ефективнішого вирішення завдань необхідно використовувати обидва види мислення (хоча і роздільно). Таким чином критичне і творче мислення існують паралельно і можна розглядати їх у єдності. С. Заір-Бека вважає, що «критичне

мислення як оціночне, рефлексивне, відкрите, яке не приймає догм і розвивається шляхом накладання нової інформації на життєвий особистісний досвід, є відправною точкою для творчого і продукує нові ідеї, що виходять за межі життєвого досвіду, зовнішніх норм і правил.

Отже, критичне мислення є вдумливим, оціночним, оскільки потрібно не лише знаходити помилки і сумніватися, а також генерувати нові ідеї, бути продуктивним, шукати пояснення незрозумілим речам. Критичне мислення виявляється вмільм, майстерним мисленням, а майстерність є досконалою діяльністю. Щоб навчитися мислити критично нам слід «дерегувати» величезною кількістю пізнавальних навичок, об'єднаних у групи (без цих навичок ми були б нездатні ні з'ясувати смисл письмового тексту чи усної розмови, ні вкладати смисл у те, що пишемо чи висловлюємо). Важливим є врахування всіх аспектів критичного мислення, оскільки в іншому разі нехтування навіть однією з навичок призведе до руйнування процесів. Тому, критичне мислення потрібне кожній людині, щоб орієнтуватися у швидкоплинному часі. Критичне мислення – мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення свого мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Дороз В.Ф., Романова Л.Я., Ярова О.Б., Ницета В.А., Удовиченко Г.А. Формування критичного мислення учнів на уроках мови. – К.: Освіта України, 2008. – 336 с.
3. Крутецький В.А. Психологія. – М.: Просвещение, 1974.
4. Технологія розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д.; Наук. ред., передм. О.І. Пометун. – К.: Вид-во «Плеяди», 2006. – 220 с.
5. Тягло А.В., Воропай Т.Г. Критическое мышление: проблема мирового образования 21 века. – Х.: Унив. внутренних дел., 1999. – 219 с.